

Александър Христов¹

ОТНОШЕНИЕТО ТЕКСТ – СМИСЪЛ В „НАД БОТЕВИЯ СТИХ“ НА ИЛИЯ ТОДОРОВ

Aleksandar Hristov

THE TEXT – MEANING RELATION IN “ON BOTEV’S VERSE” BY ILIYA TODOROV

The paper examines Iliya Todorov’s book “On Botev’s verse”. I focus both on the researcher’s conclusions, generalizations and statements, and on the various mechanisms through which he arrives at them. The paper discusses Todorov’s analyses of the existential status of the poems, their variations, the editions in which they were published, the numerous editorial interventions. It raises questions concerning our idea of the poet – how we understand and think about his genius, how we perceive and read his poetic legacy; it also discusses the role of the author with regard to authenticity and tradition.

Keywords: *Botev, poetry, textual criticism, relations, tendencies*

В статията се разглежда Илия-Тодоровата книга „Над Ботевия стих“. Визират се както изводите, обобщенията, постановките на изследователя, така и механизмите, чрез които той достига до тях. Разискват се анализите на битието на лирическите текстове, техните варианти, изданията, в които са поместени, множеството редакторски намеси. Повдигат се въпроси, които засягат представата ни за поета – как разбираме и осмисляме неговата гениалност, как възприемаме, препрочитаем поетическите му завети; дискутира се относно ролята на авторството, относно автентичността и традицията.

Ключови думи: *Ботев, поезия, текстология, отношения, тенденции.*

„Над Ботевия стих“ (1988) на Илия Тодоров респектира с обсега на текстологическите коментари, с разчитането на многоаспектното битие на Ботйовите² завети. Изследването задължава с прегледа на бележника на поета, на издания, интерпретации, дискусии, за да се осветят под различен ъгъл авторската фигура и нейната творческа сила. Дебатира се относно писателя отвъд монументалната представа за него: как пише и работи над стиха, как се отнася към намесите в неговите лирически текстове. Обговарят се преплетените вериги от редакторско-издателски решения за „усъвършенстване“ на произведенията.

Според Илия Тодоров прочитът на творбата е толкова по-обоснован, колкото по-добре се познава историята на текста. Историята на текста сама по себе си изисква критико-археологическо отношение спрямо наслагванията; препраща и към измененията в смисъла. Така, докато обзорът на вариантите е описание на взаимосвързани стазиси и има предимно историографски характер, анализите, които ги съпровождат, са насочени към реалиите на идейно-емоционалната необятност на Ботйовото слово. С други думи „Над Ботевия стих“ изпълнява литературноисторически, но и литературнокритически функции. Взаимната им обусловеност поставя под въпрос тълкуването, което се ръководи от съществуването на текста в застинала форма, приема отделни варианти като единствени, без да

---

¹ **Александър Христов** (Aleksandar Hristov) – докторант в катедра „Българска литература“ при Филологически факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, aleksandarhristov@gmail.com.

² Връщането към автентичното име на поета е предизвикано от доклада на Димитър Михайлов – „Ботйов и Ботев: подмяната“ – прочетен на Национална кръгла маса „Ботев“, проведена във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ на 12.10.2018 г. и публикуван в Литературен вестник, г. 27, бр. 38, 14.–20.11.2018, с. 9, 11.

премисля източниците и техните отражения в читателското съзнание, автентичността на запазените стихове.

Всъщност работата в изследването протича в два основни плана: разграничаването на *наслоенията*, които се дължат на разнородни вмешателства, преразглеждането им спрямо *първоизворите* и навлизането в лабиринта на творческия процес, в динамиката при създаването и редактирането на творбите. Двуплановостта е условна, но именно тя позволява и дори предизвиква наблюденията да доведат до интерпретации, металитературата да се инкорпорира, да се отстранят натрупаните неточности в публикуването и съответно в четенето на Ботйовата поезия като запазено негова, когато понякога зад нея се прокрадва множествен и неясен субект. В крайна сметка водещата цел на Тодоров е да се посочат дефинитивни нормализирани текстове: произведенията да са доближени до нас във формалното им изражение, но без т.нар. нормализиране да ги модифицира – с оглед на художествената им стойност, на историческата им положеност. Целта се постига чрез систематизиране на материалите, чрез извеждане на поправките в генеалогическата им обвързаност.

Неотменната актуалност на засегнатата проблематика повдига въпроси, които би било добре да бъдат припомнени. И тъй като те произтичат от Илия-Тодоровата книга, следва да се коментират изводите на изследователя.

Уместно е да се направят известни уточнения. Поради естеството и сложността на поставената цел, ученият преодолява разгръщането на сложните теоретични дилеми – за творчеството като авторово единство, за твореца като център на сътвореното. Причините могат да се търсят в контекста на 80-те години на миналия век в руската текстологическа традиция, на която Тодоров се позовава, в избрания подход.

Така или иначе, фокусът пада върху корпуса от поетически текстове – като словесна цялост със собствена *съдба* (както подсказва една от главите на Илия-Тодоровата книга). „Съдбата на литературата е обусловена от индивидуалните предпочитания, вкусове и нагласи, които съставят богатата на промени история на четенето“ (Григоров 2012: 239). Но сюжетът тук е за уталожените различия при препредаването на текстове, които се укрепват, узаконяват от възприемането им като Ботйови. А съпоставянето на вариантите при Тодоров потвърждава тезиса на Лотман: „извън структурата художествената идея е немислима“, „изменената структура ще донесе до читателя или зрителя изменена идея“ (Лотман 1998: 166). „Над Ботевия стих“ се сблъсква с измененията при неспазване волята на поета. Изправя се пред активните в паметта ни художествени постижения, пред „пречупванията“ им от разпознаваеми и неразпознаваеми корективи. Противопоставя се на инерцията при репродуциране на „отчуждените“ лирически творби.

Отчуждението е двойно: първо, на текста от автора; после, на текста от него самия, под множество редакции. Като акцентира върху *отношението текст – смисъл* или по-точно върху отношенията между стихотворенията и посочването на възможно най-близката автентично авторова редакция, между авторовата редакция и смисъла от нейното разпознаване преди пристъпването към анализи, между дефинитивния нормализиран текст и потенциалния смисъл при прочит, между детайла (израз, дума, знак) и неговото място в конкретното произведение, неговото значение, ученият проследява съдбата на творбите, изгражда образ на поета, обобщава, типологизира, определя тенденции и контратенденции.

За изходна точка може да се приеме *типологизиращата конструкция*, според която Ботйов е сред авторите, при които „външната реализация на текста се явява непосредствен резултат“ от вътрешния стремеж да се намери най-сполучливият „словесен израз на замисъла“ (Тодоров 1988: 25). Констатацията е подкрепена с поредица от аргументи. За нея, както и за обхвата и хода на редакциите, извършени от поета, можем да съдим например по ръкописа на финалните стихове от „Дякон Васил Левски“ (запазен във вече споменатия бележник).

Процесът по написването на заключителното четиристишие от стихотворението се реконструира поэтапно. Според етапите, възстановени от Тодоров, зачеркнатите стихове подсказват, че е изоставен ред от назовавания – които разколебават или възпрепятстват завършването на лирическата творба, нейната художественост и семантична натовареност. Премахнатото се компенсира при по-късните поправки, но трайно се видоизменя. Така *Масар пашиа*, *гяурът* са заличени, заедно с публицистичната струя, която биха могли да внесат, с повествователността, с която са обрамчени, за да се отразят върху

първите два стиха от строфата и да бъдат определени като *турци*. При окончателния Ботйов вариант те вече са наречени *тирани*. Тираните са идеен контрапункт, елемент от опозицията, тъмното огледало пред губения апостол, който трябва да въплъти и въплъщава идеалния образ на свободната личност.

В резултат от авторовите намеси в текста не се нарушава общият за произведението елегично-апологетичен тон. Мегафоричният изказ, до който се достига, се оказва според Тодоров и по-лаконичен, по-изразителен, по-издържан. Така при реконструкцията като характерологична за Ботйовия творчески процес се посочва *тенденцията от буквално към метафорично*, въпреки че не се изключва възможността заместването на „Няма го вече!...“ с „И млъкна вече!...“ в разглежданата строфа например да произхожда от „стилистични съображения“ (Тодоров 1988: 28). Началото на четиристишието придобива по-късно вида: „Умря той вече!“. А ако се опитаме да допишем разтълкуваното, при Христо Ботйов отдалечаването от буквалното наподобява центростремително движение, което поражда засилване на поетическото в творбата, поражда разрастване на многозначността на текста.

Ръкописният вариант, който изследователят пресъздава, както и последният приживе на автора публикуван вариант, не са активни в съзнанието ни, тъй като са изместени от друг – от „Обесването на Васил Левски“. Заглавието, което само по себе си е спорно, доколкото вероятно не е Ботйово, а и самият текст са твърде различни при обнародването от Захари Стоянов стихотворение.

Към въпроса Тодоров се връща няколкократно в книгата. Фактите, които привежда, са красноречиви. Първо, ако съпоставим ръкописните фрагменти с варианта от в. „Нова България“, изглежда, че и малкото различия между тях се дължат на авторови поправки. Броят на вестника, в който излиза стихотворението, се появява след смъртта на поета, през август 1876 г., но аргументите, че тук е запазено автентичното Ботйово стихотворение са достатъчно. Появата на „Дякон Васил Левски“ в изданието е всъщност „неразделна част от поредицата публикации“ (Тодоров 1988: 170) в чест на поета. Второ, не разполагаме с варианта, придружил лика на Левски и отпечатан в изгубения календар за същата година. Но заглавието може би е било раздвоено между образа и думите, отнасяло се е повече до апостола, отколкото до текста, а публикуването на творбата следва да е по-ранно от август, ако се имат предвид пособието и неговото предназначение. Трето, Захари Стоянов не успява да открие стенния календар, въпреки че го коментира в предговора към изданието на Ботйовите съчинения. Стоянов представя като автентична друга редакция, твърде далечна от черновата, като не посочва и източника. Използвал е вероятно второто издание на „Песни и стихотворения на Ботйова и Стамболова“ (1880), при което замените, липсите, корекциите в поезията са немалко (напр. пропуснатата е петата строфа от „Моята молитва“). Четвърто, крайното отдалечаване от ръкописа е нетипично за поета, чиито редакции се отнасят до думи, детайли, не до цялостното преобразуване на произведението. В резултат от привнасянето на варианти, пунктуални коментари, поставянето им в процесуална верига Илия Тодоров очертава следната *посока* „в движението на текста: от черновата към календара за 1876 г., идентичен с публикацията в „Нова България“, от тази публикация към междинната редакция, от междинната редакция към известните днес песнопойки от 80-те години и към изданието на З. Стоянов“ (Тодоров 1988: 219–220).

Стихотворението обаче продължава да се раздвоява, да се помества според традицията. Радосвет Коларов интерпретира двата варианта и отбелязва, че отпечатаното във в. „Нова България“ стихотворение е „не само и не толкова по-лош вариант на разглежданата творба, колкото преди всичко *друг вид творба* (курсив – Р. К.)“ (Коларов 1999: 52). Но не можем да кажем, че отпечатаната от Захари Стоянов творба е напълно авторова, без да зачеркнем определени събития, ситуации, контексти. Така и Здравко Дафинов в книгата си за *автентичния* Ботйов всъщност посочва припознатия вариант на стихотворението, сякаш познава календара и разполага с него. От спомена на Иван Андонов изследователят приема за напълно достоверно, че „през октомври 1875 г. вече е бил отпечатан от Ботев календарът за 1876 година“, като заедно с портрета на Левски поетът включва „последното си непубликувано никъде другаде стихотворение за него – „Обесването на Васил Левски“ (Дафинов 2007: 229).

Следва да се запитаем, тридесет години след книгата на Илия Тодоров, дали днес четем наследеното от Ботйов и ако отговорът е сам по себе си под въпрос, с уговорки, уклончив, тогава как разпознаваме и възприемаме автора, върху какво изграждаме представата си за него, доколко утвърденото от практиката диктува текста или се налага върху неговия потенциален смисъл, формира литературата чрез деформациите в нейното минало. Както не можем да заобиколим поливалентната

рефлексивност на словото на поета, т.е. мястото на творбите в развитието на родната ни художественост, тяхната значимост, така и смисълът, който можем да търсим в текстовете, не е извън въпроса за редакторите и за техните деяния. Творбата подлежи на разнолики прочити, но извън прочитите решителите да бъдат „съавтори“ би трябвало да бъдат поне оповестени, доколкото е възможно.

Така внимателната работа на твореца върху произведенията се обезличава и той самият бива отменен като изначален фактор, но не и като функция (ако намесим терминологията на Фуко). Не се връщаме при анонимността от Възраждането. Попадаме в разширено до множественост, неединно авторство, при което името е маркер, описание, което събира пренаписаните от общността творби. Когато става дума за поет като Ботйов, за когото имаме достатъчно сведения, едно от решенията може би е в книги като Илия-Тодоровата.

Ученият не коментира само запазените варианти на „Дякон Васил Левски“, на които тук се обърна по-голямо внимание. Да вземем напр. черновите на последното писмо на поета. Писмото е създадено попълтно. Написано е непосредствено преди „Радецки“ да акостира на българския бряг. Според Илия Тодоров при сътворяването на нелирическия в същността си текст ясно личи, че подателят търси, подбира думите, съчетанията, които най-добре могат да уловят, да изразят неговите мисли, чувства, да огласят стиха на въстаническото му дело. С други думи творецът, дори и несъзнателно, се отнася към писмото като към литературен факт. Още повече, ако се съгласим, че е „постъпил така в едно писмо до своите приятели, писано при крайно неблагоприятни за подобна работа обстоятелства, можем да си представим мащабите на неговата възискателност към текста на художествените творби при наличието на сравнително по-спокойни условия“ (Тодоров 1988: 33).

Всъщност можем да приемем за Ботйови редакциите, забележими при сравняването на вариантите на следните стихотворения: „На прощаване в 1868 г.“, „До моето първо либе“, „Пристанала“, „Борба“, „Гергьовден“ и „Патриот“. Те са поместени първо във вестниците „Дума на българските емигранти“ и „Будилник“ – които се отпечатват под ръководството на поета. По-късно са пренесени в „Песни и стихотворения на Ботйова и Стамболова“ (1875) – в първото и единствено оригинално авторско издание на поетическия сборник.

Количествените поправки при пренасянето са малко. Добавките са две. Добавеният в „На прощаване в 1868 г.“ стих („как тупа сърце, играе“) доуточнява там, където преди това е прозирала прекомерна недоизказаност. При „Борба“ са добавени десет стиха, вероятно около подготвянето на сборника. Тодоров смята, че при включването на стиховете в „Борба“ първоначалният замисъл е променен. Поетът вероятно е възнамерявал да напише втора част (така изследвателят обяснява цифрата I, изписана под посвещението при първата публикация на произведението). При връщането си към творбата авторът се отказва от идеята за диптих, а може би и за цикъл, така избягва монотонното излишество, спазва „художествената мяра“ (Тодоров 1988: 51). Добавените стихове синтезират предходното нагнетено лирическо слово, изтъкват непреодолимата и непрекъсваема повтораемост на поетизираните събития. Поетът отново избира смисловата наситеност и обобщението пред „разпояването“ на текста в многословие. Пишейки за повтораемост, сам я избягва.

Съкращенията също са две: при „Борба“ и при „Пристанала“. Стихът „Поклон томува, който та псува“ е отстранен от първото произведение, докато от второто отпада цяла строфа – част от монолога на Стоянината майка. И съкращенията са израз на уклона към отдалечаване от разточителното, към засилване на метафоричното.

Работата над словото преминава и през замени на думи и изрази. Според Илия Тодоров редакциите от посочения тип пряко засягат съдържанието, смисъла. Открояват се следните *тенденции*: замяната на антитеза с градация (при „До моето първо либе“), „отстраняването на допуснатата туктам в първите публикации декларативна сантименталност“ (Тодоров 1988: 56) в редица творби (напр. при „Дялба“), поставянето на акценти и респективно постигането на по-сугестивен текст (напр. „Борба“), понякога и при замяната на буква („Пристанала“), в редки случаи уточнявания на образа на лирическия герой („Патриот“). Отстраняват се колебливи моменти и почти незабележими слабости. Промените, които засягат детайл, дума или израз, рефлектират върху всички аспекти на художествения текст. Т.е. „Ботевите поправки се отличават с една извънредно важна особеност – те имат необикновено широк „обсег на действие“ (Тодоров 1988: 61). Прецизността на поета се забелязва и при нанесените от него

редакции, които се отнасят до езика и до стила. Ботйов не преработва цялостно стихотворенията си, но в същото време се съсредоточава върху измеренията на словото, стреми се да постигне „по-голяма точност и дълбочина“ (Тодоров 1988: 82).

Както вече се подчерта, Илия Тодоров подхожда към видовете поправки, обединявайки ги в тенденции. Чрез тенденциите открива и есенцията на *творческо-редакторския процес* на поета: внимание към детайла и към неговите функции в лирическата творба, отявлен стремеж към текстово съгъстване, към смислово разширяване, към кристализиране на емоционалното, фокусиране върху внушението, върху постигане на осезаемо благозвучие на стиха.

Същите тенденции формират и *отрицателното отношение на Ботйов към чуждите намеси*. Както е известно, неговите стихотворения са публикувани в журнални издания на П. Р. Славейков, Добри Войников, Любен Каравелов. Първите двама нанасят предимно несъществени корекции, свързани най-често с правописа (Славейковите засягат и стила, и стихосложението). Каравелов се намесва по-категорично. През 1870 г. като редактор на в. „Свобода“ получава четири Ботйови стихотворения за отпечатване. При две от тях, „Майце си“ и „Към брата си“, поетът по-късно се връща към първите им публикации от вестниците „Гайда“ и „Дунавска зора“, за да внесе все пак „допълнителни поправки“ (Тодоров 1988: 94), като отстранява чуждите. (Ситуацията с „Елегия“ и „Дялба“ е подобна, но и неидентична.)

Интересен е случаят със „Странник“ – излязло в Каравеловото издание на следващата година. Вмешателствата са по-малко. Тодоров допуска, че то се е понавило повече на редактора – по това време по-близък с Ботйов. Допуска и възможността поетът все пак да е реагирал на предходните пространни „корекции“. През връзките между биографичното и творческото тук, разбира се, както и на други места в „Над Ботевия стих“, се изгражда литературноисторическа картина, която събира различните планове, които се пресичат в текста, в неговата форма и смисъл. В крайна сметка намесите на Любен Каравелов в „Странник“ са езикови, правописни, докато авторите поправки при пренасянето на произведението в „Песни и стихотворения“ (1875) са „дребни“, но отново „извънредно сполучливи“ (Тодоров 1988: 109).

Така, когато в Каравеловия в. „Независимост“ излизат „Хаджи Димитър“, „Зададе се облак темен...“, „В механата“ и „Моята молитва“, само при последните две стихотворения редакторът се намесва в текстовете дотолкова, че да промени внушението, съдържанието. Изводът на Илия Тодоров гласи: „В редакторската работа на Л. Каравелов над Ботевия стих отчетливо се проявява тенденцията към депоетизация: поправките, които той внася, водят до емоционално обезличаване на текста, до заместване на образното художествено мислене с публицистични разсъждения; при това често пъти нарушават ритъма и римата“ (Тодоров 1988: 143).

Ботйов отстранява външните набези целенасочено, в стремеж към постигане на идеала, но въпреки работата на поета над стиха „стихотворенията му започват още приживе да се разпространяват в преиначен, понякога силно изопачен вид“ (Тодоров 1988: 145). Тодоров смята, че „Песни и стихотворения“ (1875) едновременно популяризира произведенията, но и цели да прекъсне посегателствата над Ботйовите текстове, да „легализира“ авторовата воля. Сборникът излиза непосредствено преди Априлското въстание и се разпространява „от тайни куриери заедно с оръжието и барута“ (Тодоров 1988: 167). Все още при устното и преписното разпространение, при песнопойките, при знайни и незнайни издания стиховете битуват като отворени за преправяне. Все още авторството не е институция със собствени параметри и устойчивост. Практиката за намесване в поетически текстове не е необичайна или чужда за времето от 70-те години на XIX до първите десетилетия на миналия век, но последствията от нея създават поредици от съхранени метаморфози, смислови изменения в словесността, в нейните потенци.

Тодоров *типологизира* и песнопойките. Ръкописни и по-късно печатни, те варират от т.нар. *антологичен тип* – по-близо до високата литература следователно насочени към българските интелектуалци; до изготвените без познания – които, от своя страна, се родят с масовото, предназначени са за широк кръг читатели. Редакциите, които изследователят коментира със завидна скрупулозност, са повече като наличност, но и по-категорични съответно във втория тип, наречен „*панаирджийски*“.

Според тенденцията, която се формулира в „Над Ботевия стих“, колкото по-популярно, по-разпространено е конкретното стихотворение, толкова по-свободно е отношението към него. Разрастването

на интереса се дължи и на подвига на поета, на неговата саможертва. Не само популярността след излизането на „Песни и стихотворения“ (1875), след гибелта на Ботйов, след неговия подвиг, но и неподготвеността на фриволните редактори водят до вариации върху текстовете на произведенията. Видоизмененията се пренасят от сборник в сборник, утвърждават преправените текстове. Неавторските варианти влизат дори и във второто издание на „Песни и стихотворения на Ботйова и Стамболова“ (1884). А част от вмешателствата се запазват, внедряват се в съзнанието ни и въпреки че са правени „опити да бъдат отстранени, понякога те „остават непоклатими“ и „до наши дни“ (Тодоров 1988: 178). Разпознати като Ботйови, те се третират като неприкосновени, стига се до крайни случаи, макар и твърде редки, при които премахването им се приема като „изкривяване“ на волята на поета. Текстът започва да битува като неавторски, но видян през името, през делото, през личността, следователно непоклатим и сякаш независим от идейни противоречия, от несъобразности. Монументът почива върху собствената си неоспоримост, върху навързаните мрежи на традицията. Фигурата на автора се деформира под умноженото себеотгъждествяване с Ботйова, под добронамереното, доколкото може да се предположи, желание за подобрене на вече художествено високото. Резултатите според Тодоров често са по-ниска спрямо първоизворите литература, отчуждена, понякога подвързана с масивната идея за гениалното, към която се изразява съпричастност и съприкосновение, чиито текстове се популяризират, като се коригират.

Популярността на „Хаджи Димитър“ например се оказва пагубна за съхраняването на автентичния текст. В преправен вид се препечатват и стихотворения, които не са включени в първото издание на „Песни и стихотворения“, като например „Хайдути“ и „Дякон Васил Левски“. Докато за „Хайдути“ Ботйовите съчинения на З. Стоянов полагат грижи, въпреки че първият издател на поета се е предоверил на неизцяло авторов вариант от 1886 г. във в. „Независимост“, то второто остава съвсем раздвоено – между изгубения календар и наложената редакция.

Така в края на 80-те години на XIX век в учебника по синтаксис на Атанас Илиев, в антологията на Антон Страшимиров, в хрестоматията на Костов и Мишев *тенденцията* „към депоетизация, за която ставаше дума при редакторските поправки на Каравелов и която се проявяваше отчетливо в ръкописните песнопойки приживе на Ботев“ взема „застрашителни размери“ (Тодоров 1988: 191–192). Произволните намеси „обезобразяват стихотворната реч, превръщат я в лошокачествена проза“ (Тодоров 1988: 206).

Захари-Стояновото издание на Ботйовите съчинения от 1888 г. е първият опит за намирането на авторски варианти, но узаконените изключения, както стана ясно, остават и тук. По-различна е ситуацията при изрязването на „Защо не съм?...“ от бр. 3 на в. „Будилник“. Заличаването на текста от единствената му публикация е съпроводено с премахване на две строфи в съчиненията. Първият издател влиза в ролята и на поредния редактор.

Въпреки позитивите и негативите (спрямо автентичността на заветите) от отпечатаните съчинения в първите десетилетия от XX век преобразяването не спира. В хрестоматии, читанки, в учебна литература, в календари, в разнолики издания поезията на Ботйов се публикува, чете и разпростира, и вторично приспособява. Неправомерно би било да се осъждат редакторските деяния, както ни подсеща и Илия Тодоров, тъй като по това време битува неедностранно отношение спрямо авторството. Идеята за ролята на автора тепърва ще отстоява у нас своята устойчивост и функционалност.

Неуместно е да се твърди, че въпросът за точното предаване на творбите остава (пряко или индиректно) незададен. Поставянето му до края на първото десетилетие на миналия век е колебливо, насочено към стих, към сборник, към правописен проблем. Съдбата на поезията остава подпечатана от името, но неразчетена спрямо първоизворите, раздвоена между припознати варианти, зад които стоят неупоменати, неизвестни „съавтори“. Когато авторът не е същински и неговите функции се нихилират, тогава самото припознаване се трансформира в несъзнателно втвърдена категория, при която произведението се разчита по съотнасяне.

Едва през 1907 г. излиза второто издание, в което са събрани Ботйовите съчинения, под редакцията на Ив. Г. Клиничаров. Бележките, коментарите и изворите тук са изведени. Направен е опит да се прекъсне превърнатото в традиция „припознаване“, *тенденцията към депоетизация*, но дори тук са направени „редица компромиси, които са допринесли за утвърждаването на някои от поправките в следващите издания“ (Тодоров 1988: 246). Напр. връщането към първи публикации или репродуцирането

на преработени заглавия като „На прощаване“ и „Обесването на Васил Левски“. По думите на Илия Тодоров дистанцията от Ботйовите завети и културно-общественото развитие спомагат свободното отношение към текстовете да се редуцира значително, като новите съчинения се третират като доверливи. Следват статии, изследвания и т.нар. автентично издание на Ботйовите стихотворения на д-р Кръстев от 1919 г. с нов подход към проблематиката. Именно коментарите на д-р Кръстев поставят категорично въпроса за намесите. Бележките са пространни. Но пак изборът на текстовете е редакторски. Поместените варианти отново се отклоняват от заветите. (Иван Хаджов напр. забелязва посочената двойственост на изданието и пише по темата. Трябва да се отбележи, че той, както и други изследователи, не само посочени, но и препрочетени от Илия Тодоров, разучават различията през следващите десетилетия.)

Скоро започва и „обратният процес – на ограничаване и изгласкване от изданията на произволните поправки“ (Тодоров 1988: 260). Тодоров смята, че към средата на „20-те години преработките на Ботевите стихотворения най-после се прекратяват“ (Тодоров 1988: 262–3). Рязко се увеличава броят на самостоятелните издания. Компромисите са по-малко, пак под влиянието на традицията, на вече припознатото и разпространеното. „През 30-те години самостоятелните издания на Ботевите стихотворения още повече се увеличават: от 38 през 1929 г. те стават 69 през 1939 г.“ (Тодоров 1988: 266). Препечатват се по-ранните съчинения. Утвърждаването на видоизменените текстове продължава. Нарастват броят на изданията и научният интерес към Ботйовите завети и през 40-те години на ХХ век; докато до края на 60-те намаляват новоизлезлите съчинения, но в същото време техните тиражи се увеличават. Засилва се, например при редакторството на Иван Бурин, „неустановеността в издаването на Ботевите стихотворения“ (Тодоров 1988: 288).

Тодоров разкрива съдбата на Ботйовата поезия с внимание, описва един след друг процесите по десетилетия, разнищава и определя различните тенденции, а така стига и до *обобщението*, според което „научното отношение към проблемите на Ботевия текст не се развива по непрекъснато възходяща линия: първоначалният подем през десетилетието след Първата световна война е последван от едно относително затишие през 30-те години; през следващото десетилетие настъпва нов, по-висок подем, а през 50-те и 60-те години наблюдаваме известен отлив“ (Тодоров 1988: 296). Следват оживление през 70-те и застой през 80-те. Забелязва се непоследователност в практиката, но традицията (на пренасяне на текстовете) се оказва устойчива, притеглена от наложеното, встрани от първоизточниците. Въпреки че „ореолът на Ботев поглъща част от импулсите, излъчвани от собствените му лирически текстове, отдава „биографична“ енергия на самите стихотворения“ (Чернокожев 2006: 223), биографията на поезията, но и на нейния автор, са дотолкова оставени в ръцете на „летописци“, редактори, интерпретатори, че се оказват по-скоро сюжетопораждащи, дифузирани, отколкото уяснени и самостоятелни.

Тодоров твърде оптимистично заключава: „Логично е да се очаква, че тази тенденция – към все по-плътно приближаване до творческата воля на автора – ще продължи и занапред“ (Тодоров 1988: 330). Финалът на книгата е призив, отправен към бъдещето на творбите, израз на желанието за постигане на неподправеност при възпроизвеждането на Ботйовата поезия.

Трябва да се отбележи, че становищата и призивите от „Над Ботевия стих“ не са приети едностранично. При коментарите си за разглежданата книга Никола Георгиев например пита: „И какво наистина да правим оттук нататък, в новите условия, с промените в Ботевите текстове, които сме унаследили, приели и за които мнозина от нас все още имат дързостта да смятат за художествено по-сполучливи от оригинала?“ (Георгиев 2018: 65). Отговорът, който следва, всъщност е отказ от отговор, тъй като окончателна „присъда“ по темата не съществува, но и статията, от която въпросът е взет, има други задачи. Ако мненията за художествената висота на вариантите предизвиква дискусии, то самата необходимост от тяхното присъствие в литературноисторическия разказ за Ботйов едва ли би могла да се оспори. В неговата поезия намира израз националният митопоетически текст – „най-важният елемент на словесното ни епическо художествено творчество“ (Неделчев 2005: 234), и не само литературата долавя, приема или се изрича през нея, но и общността, когато потърси своето духовно естество в твореца, в личността и в нейните завети. Не може да се констатира веднъж завинаги, да се опише авторът, неговото място и значение, както и представата ни за него, ако тя е била някога единна, ако не се е освободила изцяло от същинския поет, от своето минало и настояще, за да пребивава в друга, надредна плоскост.

Ако се съгласим с твърдението – макар и то да има други корени – че „различието между миналото и настоящето е, че съзнателното настояще е осмислен усет и познание за миналото в такава степен и по такъв начин, по какъвто миналото не е могло да осъзнае и разкрие себе си“ (Елиът 1980: 38), тогава разкритията и осъзнаването ни може би трябва да се върнат и към „Над Ботевия стих“ на Илия Тодоров, и към дебатите около изследването. Въпреки че тук са приведени примери, наблюдения, изводи, те служат да припомнят книгата и нейната основна цел. Могат да бъдат уточнени, прецизирани терминологичните избори, да се дискутира върху теоретичната основа на труда, с оглед на изминалото време от неговото написване, преди да се пристъпи към продължение, но не могат да бъдат отречени обширната – огледана чрез тенденции и процеси, фактология, аналитични доводи – постоянната, изключително плодотворна пулсация между Ботйовата фигура и масива от редактори, между коментара на произволите и изводите от него, между отделния детайл и неговите функции и място, между творбата, вариантите и тълкуването, между текста и смисъла.

„Над Ботевия стих“ е пътуване по следите на поезията, промислен, проникновен опит за промяна в отношението ни към стихотворенията. Опит, който чака, очаква своята втора част, своето бъдеще.

ЛИТЕРАТУРА

- Георгиев 2018:** Георгиев, Н. Жанр, херменевтика и един прочит на „Х. Димитър“. // *Литературни похождения. Автори, творби, анализи*. София: Изд. „Изток-Запад“, 2018, 47–78. // **Georgiev 2018:** Georgiev, N. Zhanr, hermenevtika i edin prochit na „H. Dimitar“. // *Literaturni pohozhdenia. Avtori, tvorbi, analizi*. Sofia: Izd. „Iztok-Zapad“, 2018, 47–78.
- Григоров 2012:** Григоров, Д. Ценности и история на четенето. // *Градината на литературната история*. София: Сиела, 2012, 233–279. // **Grigorov 2012:** Grigorov, D. Tsennosti i istoriya na cheteneto. // *Gradinata na literaturnata istoria*. Sofia: Siela, 2012, 233–279.
- Дафинов 2007:** Дафинов, З. *Безсмъртен и гениален. Автентичният Христо Ботев*. София: Изд. „Изток-Запад“, 2007. // **Dafinov 2007:** Dafinov, Z. *Bezsmarten i genialen. Avtenticniyat Hristo Botev*. Sofia: Izd. „Iztok-Zapad“, 2007.
- Елиът 1980:** Елиът, Т. С. Традиция и индивидуален талант. // *Традиция и индивидуален талант*. Варна: Изд. „Георги Бакалов“, 1980, 35–44. // **Eliat 1980:** Eliat, T. S. Traditsiya i individualen talant. // *Traditsiya i individualen talant*. Varna: Izd. „Georgi Bakalov“, 1980, 35–44.
- Коларов 1999:** Коларов, Р. „Обесването на Васил Левски“ и поетиката на Ботев. // *Литературни анализи*. София: Ариадна, 1999, 11–64. // **Kolarov 1999:** Kolarov, R. „Obesvaneto na Vasil Levski“ i poetikata na Botev. // *Literaturni analizi*. Sofia: Ariadna, 1999, 11–64.
- Лотман 1998:** Лотман, Ю. Поезия и проза. // *Литературознание*. Христоматия. Съст. Енчо Мутафов. Благоевград: Univ. изд. „Неофит Рилски“, 1998, 154–169. // **Lotman 1998:** Lotman, Yu. Poeziya i proza. // *Literaturoznanie*. Hristomatia. Sast. Encho Mutafov. Blagoevgrad: Univ. izd. „Neofit Rilski“, 1998, 154–169.
- Михайлов 2018:** Михайлов, Д. Ботйов и Ботев. // *Литературен вестник*, 38 / 14–20.11.2018. // **Mihaylov 2018:** Mihaylov, D. Botuyov i Botev. // *Literaturen vestnik*, 38 / 14–20.11.2018.
- Неделчев 2005:** Неделчев, М. Ботевата поезия и историческият живот на мотивите в лириката (Из битието на националния митопоетически текст). // *Ботев. Съвременни интерпретации*. В. Търново: Изд. „Слово“, 2005, 233–254. // **Nedelchev 2005:** Nedelchev, M. Botevata poeziya i istoricheskiyat zhiivot na motivite v lirikata (Iz bitieto na natsionalniya mitopoeticheski tekst). // *Botev. Savremenni interpretatsii*. V. Tarnovo: Izd. „Slovo“, 2005, 233–254.
- Тодоров 1988:** Тодоров, И. *Над Ботевия стих. Текстологически изследвания*. София: Български писател, 1988. // **Todorov 1988:** Todorov, I. *Nad Botevia stih. Tekstologicheski izsledvania*. Sofia: Balgarski pisatel, 1988.
- Фуко 2016:** Фуко, М. Що е автор? // *Генеалогия на модерността*. София: Изд. „Изток-Запад“, 2016, 7–44. // **Fuko 2016:** Fuko, M. Shto e avtor? // *Genealogiya na modernostta*. Sofia: Izd. „Iztok-Zapad“, 2016, 7–44.
- Чернокожев 2006:** Чернокожев, Н. Песните и стихотворенията на бунтовността. // *Българска литература XVIII – XIX век. Един опит за история*. с/о Н. Аретов. София: Изд. къща „Анубис“, 2006, 219–226. // **Chernokozhev 2006:** Chernokozhev, N. Pesnite i stihotvoreniyata na buntovnostta. // *Balgarska literatura XVIII – XIX vek. Edin opit za istoria*. с/о N. Aretov. Sofia: Izd. kashta „Anubis“, 2006, 219–226.